

nyosodott, hogy bizonyos empátia hiányában nem nélkülözhető az előzetes tudományos – s ez esetben politikai – konszenzus a megegyezés előtt. Ennek hiányában ezeknek a tárgyalásoknak csupán az lett az eredménye, hogy a román fél jegyzőkönyvben rögzítette „a magyar tankönyvek kijavítandó hibáit”, mi pedig ugyancsak jegyzőkönyvileg javasoltuk, hogy a további delegációülést az általunk legfontosabbnak tartott tíz kérdésben tudományos szimpózium előzze meg, s megbízták a román szaktudósokat 1987-re az első, Magyarországon rendezendő szimpóziumon való részvételre. Erre a nagyon barátságos búcsú után sohasem került sor.²⁸

Az utolsó delegációtárgyalásra 1988. szeptember 5–9. között került sor Moszkvában, ahol ekkor még az egész Szovjetunióra érvényes tankönyveket kíséreltük meg egyeztetni az ugyancsak monolitikus jellegű magyar tankönyvekkel.²⁹ Ez azonban partnereinknél a teljes eszmei és személyi elbizonytalanodás légkörében nem vezethetett eredményre. Már felerősödött az a tendencia – amit korábban a lengyel-magyar tárgyalások változó álláspontjaiban is érzékeltünk –, amely a történelemszemlélet megújítása folyamatának felgyorsulását jellemezte. A kérdés csak az volt, hogy ilyen körülmények között segítség-e, ha meghallgatjuk partnereinket, és segítjük egymást a másik félről vallott nézetei tisztázásában; vagy megvárjuk, amíg itt is, ott is kiforrnak az eredmények, s csak azután kezdünk hozzá közös dolgaink rendezéséhez. Kultúrpolitikánk az utóbbi megoldást választotta. Nem biztos, hogy bölcsen.

SZABOLCS OTTÓ

JEGYZET

A tankönyvíró az oktatási szféra talán legszerteágazóbb, s a társadalom többi alrendszerével a legtöbb kapcsolatot mutató eleme. Általában külön szokták leírni azoknak az országoknak – a porosztípusú oktatási rendszerrel rendelkező országoknak – a tankönyvíróit, ahol a kiadás ill. a használatbavétel állami engedélyköteles, és külön azokat, ahol csupán a tankönyvpiac által meghatározott. Alábbiakban ennek ellenkezőjére teszünk kísérletet.

Ugyanis: a tankönyvkiadás, elfogadás, bevezetés – mivel az oktatási rendszerben közvetített műveltséganyag legfontosabb hordozója a tankönyv – minden politikai rendszerben kulcsfontosságú politikai kérdés. Kinek a joga – és kinek a lehetősége – a tankönyvkiadás, az ehhez szükséges tökélet a szabad piac biztosítja-e vagy az állam, s ha az utóbbi, milyen döntési mechanizmusban – politikai kérdés. Az oktatási rendszer egész működésével összefüggésben van, hogy a tankönyvek egyenként adatnak-e ki, vagy tankönyvcsomagként: hogy ezek egy-egy tantárgy négyéves tevékenységének lefedése révén válnak-e csomagokká, vagy egy-egy iskolatípus valamennyi tankönyve összehangolódik egy-egy kiadónál vagy egy hivatalban.

A tankönyvírás – különösen ahol a nem teljesen „szabad” piac, hanem állami monopólium, vagy néhány nagy kiadó hegemoniája jellemző – már önmagában is rendkívül jelentős jelenség. A tankönyvírás – a nagy kiadók, vagy állami hivatalnokok preferenciái által irányítottan – hol a „tudósok” hol a „gyakorló tanárok” tevékenysége. Másféle tankönyv, másféle tanulászervezési logika következik egyik, s más a másik esetben.

A kiadó – vagy az állam – már ebben a szakaszban meghatároz bizonyos feltételeket, melyeket piaci, politikai, pedagógiai megfontolások, és a mögöttük lévő szakmai-politikai csoportok érdekei indokolnak. A könyv terjedelme meghatározhatja, hogy az egyenlőségelvű, vagy az elitista oktatáskoncepció szolgálatába áll; a kiállítás minőségéről függő ára társadalom- és üzletpolitikai kérdés.

A tankönyvírók kiválasztása – ha már eldőlt, hogy a tankönyv belső logikája a „tudomány” vagy a tantárgymetodika szerint szerveződik-e – egy tudományterületen, egy-egy pedagóguscsoporton belül újabb politikai harcok tárgya. A kisgyermekkor tankönyveinél összeütköznek az egyes pszichológiai és pedagógiai ágazatok hívei, a kísérletezők és a (különböző értelemben vett) tradicionalisták. A 10–18 éves korosztálynak szóló tankönyveknél – a fentiekén kívül – összeütköznek a szűken vett tudományágisá-

Kemény érdekcsoportként léphetnek fel az „új” tudományágak képviselői (egyetemek, akadémiai intézetek, szakfolyóiratok, tudományos társaságok). A szociológiától az ökológiáig erős csoportok követelnek maguknak (szempontjaiknak, elítjüknek) helyet a tankönyvírók között, a tankönyvekben. Néha maguktól a „kísérleti” tankönyvek-től remélik, hogy a tudományukat önállóként beemelik majd az iskolába, máskor, ellenkezőleg, meglévő tárgyak rendező elvévé kívánják tenni paradigmájukat.

Amint egy-egy tankönyv szerzői gárdájánál kialakul a tudományágon kívüli és belüli erők aránya, megindul a többé kevésbé nyilvános szakmai-politikai vita a tankönyvön belül az egyes ismeretek arányáról, a tankönyv szemléletéről, majd az egyes kérdésekben elfoglalt álláspontokról. Szakmapolitikailag, tudományozsziológiai sőt ideológiatörténetileg relevánsak a viták az egyetemes és nemzeti ismeretek arányáról, az európai és Európán kívüli ismeretek arányáról – legyen szó irodalomról, történelemről, földrajzról, művészettörténetről, filozófiáról. A természettudományok tankönyvei a *kubni* értelemben vett tudományos forradalmak előtti vagy utáni paradigmájuk szerint épülnek fel. Számos értelmiségi csoport számára egzisztenciális kérdés, hogy tudományfelfogásuk, világképük milyen mértékig lesz egy-egy tankönyv vezető paradigmája, vagy akár kiegészítő eleme.

A tankönyvek – akárcsak az egyetemi kézikönyvek a tudomány fejlődését – orientálhatják mind a legszélesebb rétegek, mind a középosztály kultúráképét, nemzeti identitását, világszemléletét. Ez radikálisan hathat a csoportok politikai magatartására, fogyasztói szokásaira, s különösen a kulturális termékek fogyasztására.

Minden európai/észak-amerikai ország – és ez alól a volt államszocialista országok sem voltak kivételek – értelmiségi, politikai közvéleménye erősen megosztott a történeti-politikai-irodalomtörténeti-művészeti kérdések megítélésében. Kétségtelenül sajátos vonása volt az államszocializmusnak, hogy politikai viták történeti mezben játszódtak le, de a történeti-irodalmi jelenségeket értékelő tankönyvek továbbra is az érdeklődés középpontjában maradtak. S ha Európa nyugatibb felére tekintünk, ott is rendszeresen fellángolnak a – nem szakmai közvéleményt is megrázó – „másod-viták” a holocaust-vita, a posztmodern-vita, a neoavantgarde-vita, a kolonializmus-vita, vagy épp a francia forradalom, a német háborús célok tankönyvi lecsapódásairól. S ha Európa országaiban elfogadott is a

²⁸ A recenziók, a tárgyalás teljes anyaga és a zárójegyzőkönyv, továbbá az ügrről készült összes jelentés a birtokban van.
²⁹ A szovjet-magyar tárgyalások teljes anyaga a birtokban van.

Mindezek a viták természetesen nemcsak arról szólnak, hogy „kinek van igaza”, hanem arról is, hogy mekkora lehet az egyes tankönyvek tartalmi mozgásterét a „többség álláspontjától” való eltérés tekintetében. Milyen mértékig védi a sajtószabadság, a világnézetek egyenlőségének elve azokat a – törvényileg még nem büntethető, de sokak szerint tankönyv-szövegeként, részben közpénzből megsemmisítendő – álláspontokat, melyek megzavarhatják egy-egy ország egyes világnézeti, felekezeti, politikai csoportjainak békéjét?

Napjainkban egy az első világháború után megindult folyamat betetőzőeképpen nemcsak az országokon belüli csoportok közötti megértés elősegítése (vagy az ellenkező tevékenység korlátozása) vált a nemzeti tankönyvpolitikák céljává, hanem a nemzetközi tankönyvgyezetés révén a külföldi tankönyvek is a nemzeti oktatási minisztériumok figyelmébe kerültek, sőt az európai integrációs intézmények is kidolgoztak ajánlásokat.

Ki és milyen rendszerben fogadja el a tankönyveket, s az elfogadás hiánya a bevezetés tilalmát jelenti-e, vagy csak az állami pénzügyi támogatás megvonását – általában törvényben, néhol miniszteri rendeletben rendezett kérdés. Van, ahol ezt a miniszteriális apparátus végzi, van, ahol elkülönített – szakmai és politikai erőviszonyok alapján kinevezett – tankönyvtanács, vagy más pufferv szervezet, másutt – és rövid ideig a magyar történelemben is – egy-egy nagytékintélyű szakmai szervezet engedélyezi a tankönyveket. Van, ahol a piac látszólag elvégzi az engedélyeztetést – azaz a monopolkiadók apparátusa, a szakmai szervezetek, a kritikusok bírnak döntő befolyással. Értelemszerűen eltérés van iskolafokozatonként is: más a helyzet alapfokon és középfokon, megint mások a szereplők a szakoktatásban, s mások az autonómiával rendelkező felsőoktatási intézményekben.

Az oktatáspolitikai – azáltal, hogy tantervpolitikai vagy tanügyigazgatási eszközökkel, esetleges szakmai konszenzussal – megkövetelheti, hogy az egész tankönyvcsoomag, vagy annak valamekkora hányada álljon készen a bevezetés pillanatában, s a könyvek folyamatos elérhetősége garantált legyen, szabályozhatja, hány (és milyen tökérejtű) kiadó élhet meg a tankönyvpiacpon. Ugyanakkor a tankönyvkiadás nemcsak „személytelen üzlet”, hanem szakmai ambíciók terepe, s a viszonylag olcsó és egyszerű számítógépes szerkesztés elterjedése óta számos értelmiségi függetlenedési törekvésének természetes eszköze is. Azok az értelmiségi csoportok, vagy iskolák, melyek a kisebb kiadókban érdekeltek – különösen átmeneti időszakokban – érdekeltek a korlátok puhításában.

A tankönyvek terjesztése is a szabad piac és az állami ellátási felelősség jellegzetes átfedési területe. Számátalan variáció létezett már kontinensünkön és hazánkban: a

kedelem esetleg papíráru-kereskedelem játszotta a meghatározó szerepet, az egyes kiadók által megvalósított terjesztőrendszeren át, a pedagógusok érdekeltségén (vagy a velük szemben alkalmazott adminisztratív kényszeren) alapuló megoldásig. Az ehhez kötődő érdekek megint nemcsak üzleteik, hanem szakmapolitikai és társadalompolitikaiak is: nyilván más a terjesztési mechanizmusa a piaci árú, vagy dotált tankönyvnek, más az egyszer használatos munkafüzetnek, mint a használat után begyűjtendő és a következő nemzedéknek továbbadandónak.

Törvény rendezi – és helyi erőviszonyok döntik el –, hogy kik választanak az elfogadott tankönyvek közül: a fenntartók vagy a szülők, a tantestületek vagy szakmai munkaközösségek, esetleg az egyéni pedagógusok. Ezek a döntések rendkívüli következményekkel járhatnak. Megszabhatják az egyes iskolák eszméiségét, profilját, szelektívebbé, vagy egyenlőségelvűvé tehetik azokat, kiterjeszthetik a tanári szabadságot, vagy módszertani diktatúrát vezethetnek be. Szinte mindenütt létezik – megfelelő folyóiratváltéként intézményesült – tankönyvkritika, mely időről időre kicsap a szakfolyóiratok nyugodt világából, s a tankönyvek egésze vagy inkriminált mondatai, esetleg szemléletértelmiségi beszédtemák tárgyává, napilap-, hetilapcikké válik. Gyakran pedagógiai kutatások tárgya, hogy melyik tankönyvvel, milyen módszerrel milyen eredményeket, milyen tudásszinteket érnek el az egyes iskolák. A nemzeti tudásstandardokat megállapító kutatócsoportok erősen hathatnak a tankönyvkiadókra és viszont. Hasonlóképpen a tantervpolitika formálói szakmai és politikai csoportok állandó kölcsönhatás-kapcsolatban állnak a „tankönyvesekkel” – átválthatnak vagy átháríthatnak szakmai és politikai vitákat, erőviszonyaik alapján különbözőképpen alakulhat a tanterv és tankönyv viszonya. Nyilván másféle a viszony, ahol országos alaptantervekkel, ahol kerettantervekkel, s ahol részletes tantervekkel kell számolniuk a tankönyvkészítőknek.

A tankönyv az oktatás egyetlen olyan tárgyasult eleme, amellyel a szülő szinte bizonyosan találkozik. A tankönyv a tantervek, szakmai viták tárgyasult dokumentuma; a szülővel, a közvéleménnyel szemben önállóan kell megállnia a lábán.

Mindezek a jelenségek és konfliktusok minden európai országra igazak. A konfliktusok azonban fokozottak egy olyan oktatáspolitikai rendszerben, mint a milyen a nyolcvanas-kilencvenes évek magyar oktatási rendszere, mely mindezen tekintetben rohamos átalakulás alatt van.

Akárki, akármit is mond: a Gutenbergalaxisnak még nincs vége, s a tankönyv mind tartalmában, mind létrejöttének folyamatában méltó tárgya egy oktatáspolitikai elemzésnek.

Nagy Péter Tibor

INTERJÚ

TANKÖNYVEK A PIACON

Itt következő interjúinkkal a tankönyvkiadás műhelyeibe szeretnénk bevezetni olvasóinkat. Három olyan kiadó képviselőjét kerestük fel, amelyek intézményük hagyományait, anyagi lehetőségeit, tárgyi és személyi feltételeit, és mindezek következtében a tankönyvkiadásban jelenleg betöltött szerepüket illetően is különböznek. Arra voltunk kíváncsiak, hogyan boldogulnak a tankönyvkiadás új, sokszínű piacán.

Danka Attila, A Nemzeti Tankönyvkiadó marketingigazgatója

EDUCATIO: Hogyan működött a kiadó az egyeduralom időszakában?

DANKA ATTILA: Menjünk vissza 1988–89-re, ezek voltak az utolsó ilyen évek. Ekkor még a kiadó 100 százalékgig uralta a tankönyvpiacot, az egyetemi jegyzet és tankönyvpiacot is. Évente mindent összevetve 20–25 millió könyv fogyott el. Pontosan nem is tudom mennyi, mert jegyzetekből több mint 7000 volt, egyetemi tankönyvekből pedig legalább 600 féle. A kiadó létszáma ekkor 200 felett volt. Mostani életünkre nagy hatással van az a tény, hogy a kiadónak sohasem volt komoly alaptőkéje. Akkoriban nem is volt rá szükség, mert feladatfinanszírozás volt, vagyis a minisztériumnak minden évben be kellett nyújtani, hogy datfinanszírozás volt, vagyis a minisztériumnak minden évben be kellett nyújtani, hogy hányféle tankönyvet akarunk kiadni, milyen példányszámban, és azok mennyibe kerülnek. Ezt a minisztérium megnézte, majd a szükséges pénzt a megfelelő ütemezésben megkapta a kiadó. Volt egy ív/ár rendelet, amit 1952-ben hoztak, aszerint kellett a tankönyv árát kikalkulálni. 50 fillér/ív volt az általános iskolai könyvek ára, 80f/ív a középiskolai könyvek ára, és 1.50f/ív az egyetemi könyvek ára. Pl. egy elég vaskos egyetemi tankönyv 25 Ft-ba került. Az általános iskolai tankönyvek általában 6–8 Ft-osak voltak. Az átlagár 12.50 volt. Még akkor is, amikor már egy gombóc fagyalt is 10 Ft felett volt. A könyv tényleges árához viszonyított különbséget pedig mindig kifizette az állam. Manapság sokan azt mondják, hogy drágák a tankönyvek, igen drágák, de nem szabad az akkori árakhoz viszonyítani.

Három évvel ezelőtt szabadították fel az árképzést, illetve akkor engedték meg, hogy más kiadók is kiadhassanak tankönyvet. Addig ez a fajta áralkalkuláció volt érvényben és az egyetlen tankönyvkiadó a miénk volt. Ettől kezdve drasztikusan megváltozott a helyzet. Egyrészt azért, mert ez a finanszírozási rendszer megváltozott. A minisztérium még adott pénzeket, de már nem olyan nagyságrendben és időben nem úgy ütemezve, ahogyan szükség lett volna rá. Inkább úgy, ahogy a minisztérium pénzügyi helyzete megengedte. Ebből árási gondiaink voltak. Szeptemberben jelennek meg a könyvek, ezért a nyomdászamlákat